

# احکام خطای جزایی در فقه و حقوق

کاوه احمدی

**دفتر انتشارات بهیویس**

انتشارات به پویش

دپارتمان عمومی

|                     |                                              |
|---------------------|----------------------------------------------|
| سرشناسه             | احمدی، کاوه، ۱۳۵۱ -                          |
| عنوان و نام پدیدآور | احکام خطای جزایی در فقه و حقوق / کاوه احمدی. |
| مشخصات نشر          | تهران: به پویش، ۱۳۹۴.                        |
| مشخصات ظاهری        | ۱۳۲ ص؛ ۱۷/۵×۱۴/۵ س.م.                        |
| شابک                | ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۵۴۵-۴-۶ ریال ۷۰۰۰۰                 |
| وضعیت فهرست نویسی   | فیا                                          |
| موضوع               | حقوق جزا                                     |
| موضوع               | جرم شناسی                                    |
| موضوع               | حقوق جزا (فقه)                               |
| رده بندی کنگره      | ۱۳۹۴ الف۳ الف/۴/۱۵/۴                         |
| رده بندی دیویی      | ۳۴۵                                          |
| شماره کتابشناسی ملی | ۳۹۲۴۹۷۹                                      |

## انتشارات به پویش

انتشارات به پویش - پرنمان رومی  
 خیابان انقلاب - بین خیابان حافظ ر. لیمور (عج)  
 کوچه سعید - بن بست نایینی - پلاک ۱۰  
 تلفن: ۰۸۶۴۱۰ - فاکس: ۰۸۶۴۲۰

احکام خطای جزایی در فقه و حقوق

مؤلف: کاوه احمدی

چاپ: اول - ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۵۴۵-۴-۶

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کسی تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه نماید مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

pub@behbooks.ir

www.behbooks.ir

## فهرست مطالب

|        |          |
|--------|----------|
| ۱..... | پیشگفتار |
| ۵..... | مقدمه    |

### فصل اول : تعاریف و ترمینات

|         |                            |
|---------|----------------------------|
| ۹.....  | خطای جزایی                 |
| ۱۲..... | تقصیر                      |
| ۱۳..... | تقصیر کیفری                |
| ۱۷..... | تقصیر کیفری از منظر قانون  |
| ۱۹..... | بی پروایی                  |
| ۲۰..... | تعریف عنصر روانی جرم       |
| ۲۱..... | انواع خطا                  |
| ۲۱..... | خطای جزایی                 |
| ۲۳..... | ماهیت خطای جزایی           |
| ۲۴..... | وقوع رفتار نادرست زیان بار |
| ۲۷..... | اقسام خطای جزایی           |
| ۲۹..... | بی احتیاطی                 |
| ۲۹..... | بی میلانی                  |

- ۳۰.....عدم مهارت
- ۳۰.....عدم رعایت نظامات دولتی
- ۳۱.....خطای جزایی در فقه
- ۴۰.....درجه‌بندی خطای جزایی

## فصل دوم: نظریه های خطای جزایی

- ۴۲.....نظریه روانی
- ۴۶.....نظریه بونی (معیاری)
- ۴۷.....نظریه متلط
- ۴۸.....نظرات مربوط به نقش خطا در پیدایش نتیجه مجرمانه
- ۵۱.....عنصر روانی جرم
- ۵۶.....نظریه های عنصر روانی جرم

## فصل سوم: اشکالات وارده و پاسخ به آنها

- ۵۹.....عدالت
- ۶۰.....حفظ نظم جامعه
- ۶۰.....دخالت اراده در مقدمات
- ۶۱.....فرضیه ایجاد خطر

## فصل چهارم: سببیت و نقش آن در نظام حقوقی اسلام

- ۶۲.....اثبات رابطه سببیت بین خطا و نتیجه حاصله
- ۶۵.....سبب
- ۶۷.....مباشر

|                             |    |
|-----------------------------|----|
| اجتماع سبب و مباشر.....     | ۶۸ |
| اقوی بودن مباشر از سبب..... | ۶۸ |
| اقوی بودن سبب از مباشر..... | ۷۰ |
| اجتماع اسباب در عرض هم..... | ۷۱ |

## فصل پنجم: نقش اراده در خطای جزایی

|                                       |    |
|---------------------------------------|----|
| نقش اراده از نظر جرم شناسی.....       | ۷۷ |
| تئوری مجرمیت از دیدگاه جرم شناسی..... | ۸۲ |

## فصل ششم: علل رفع مسئولیت کیفری در خطای جزایی

|                                                                  |    |
|------------------------------------------------------------------|----|
| جهل و خطای جزایی.....                                            | ۸۶ |
| جهل در متون فقهی و حقوقی.....                                    | ۹۰ |
| تقسیم جهل به جهل به حکم و جهل به نوع.....                        | ۹۱ |
| تقسیم جهل به جهل معذر و غیر معذر.....                            | ۹۲ |
| واژه جهل در نزد اصولیان اهل سنت.....                             | ۹۲ |
| واژه جهل در نزد اصولیان امامی.....                               | ۹۲ |
| وجوب شرعی فراگیری احکام نزد عالمان اصولی.....                    | ۹۳ |
| ملزم به فراگرفتن قوانین از دیدگاه حقوق دانان.....                | ۹۴ |
| جهل به تفسیر قانون در حکم جهل به قانون.....                      | ۹۴ |
| عدم تنافی قاعده حقوقی جهل با قاعده اصولی قبح عقابِ بلا بیان..... | ۹۵ |
| آثار وضعی متفاوت جهل، بر کارهای انسان.....                       | ۹۵ |
| استثنائات حکم وضعی عبادات جاهل مقصر.....                         | ۹۶ |
| ادعای جهل و شبهه و تأثیر آن در مسئولیت کیفری.....                | ۹۶ |

- ۹۸..... اشتباه خدشه ناپذیر.
- ۱۰۰..... اشتباه در هویت.

## فصل هفتم : مجازات جزایی مبتنی بر خطای جزایی

- ۹۹..... تأثیر اشتباه بر مسئولیت کیفری.
- ۱۰۰..... تأثیر اشتباه بر مسئولیت کیفری در «حدود».
- ۱۰۲..... تأثیر اشتباه بر مسئولیت کیفری در «قصاص».
- ۱۰۸..... مجازات ر مصادیق خطای جزایی.
- ۱۰۸..... الف. حمایت از اندکی.
- ۱۱۱..... ب. خطای رشک.
- ۱۱۴..... ج. خطای ورزشی.
- ۱۱۸..... د. مسئولیت ناشی از تولید و برز کالا.
- ۱۲۱..... هـ. مسئولیت ناشی از تخریب بنا.
- ۱۲۳..... و. مسئولیت ناشی از حریق.
- ۱۲۵..... نتیجه گیری.
- ۱۳۴..... منابع و مآخذ.

## پیشگفتار

خطای جرایمی بارتست از رفتاری مبتنی بر بی احتیاطی، بی مبالائی، غفلت و سهل انگاری که نتیجه آن اعمال مجازات برای مرتکب آن است و بیشتر در جرایم غیر عمدی قابل تصور است، هر چند در جرایم عمدی نیز می توان از نوعی خطای کیفری عمدی بحث کرد. تقصیر یا خطای کیفری عنصر روانی جرایمی است که اصطلاحاً غیر عمدی نامیده می شوند. مثلاً راننده اتومبیلی که بر اثر بی توجهی به خط عابر پیاد را بگذارد یا سرنگون و به هلاکت می رساند. از آنجایی که اجرای مجازات در اسلام تابع مصالح و به جهت دوری از مفاسد است موضوع خطای جزایی در فقه و حقوق و جزای اسلام و ایران از جمله مسائلی است که در کتب فقهی به صورت پراکنده بررسی شده است. افراد شاید در ارتکاب جرم مرتکب خطا و تقصیر جزایی شده باشند که در نگاه قصد مجرمانه نباشد کسی را نمی توان تحت تعقیب و مجازات قرار داد. لذا در این کتاب قصد بر بررسی دقیق بی مبالائی و تقصیر در ارتکاب جرم و در صورت امکان ارائه راهکارهای مناسب اقدام گردیده است.

با مطالعه دقیق در منابع کیفری اسلام به خوبی روشن است که هدف دین مبین اسلام از مجازات گناهکار و جنایتکار، زجر و تعذیب آنها و مجرد تشفی خاطر اولیای دم و مانند این امور نیست. غرض تادیب و تهذیب اخلاق مجرم و به

وجود آوردن جامعه سالم و به طور کلی حفظ و حمایت مردم از مفاسد اجتماعی و سقوط در پرتگاه های رذایل اخلاقی است. باتوسعه پدیده ماشینیسیم در زندگی عصر کنونی بر تعداد و انواع جرایم ناشی از بی احتیاطی و بی مبالاتی افزوده می شود.

خطای جزایی در حقوق اسلامی از لحاظ مفهوم و ماهیت ، با خطای جزایی مصطلح در حقوق جزایی عرفی متفاوت می باشد . در نظام کیفری اسلام ، جرایم خطایی یا خطای محض جرایمی هستند که در وقوع آنها ، مرتکب ، نه قصد ارتکاب جرم نسبت به مجنی علیه را دارد و نه خواهان حصول نتیجه نامطلوبی است که پدید می آید : مثلاً فردی سرگرم پاک کردن سلاح خویش است اما ناگهان اتفاقاً نلوله ای از آن خارج می شود و دیگری را می کشد. در نظام کیفری اسلام این عمل را ، به جهت آنکه مرتکب آن اساساً از روی قصد و اراده آگاهانه تیر اندازی نکرد ، قصد کشتن دیگری را نداشته است ، جرم خطایی یا خطای محض ، می نامند . و ضابطه تشخیص آن را فقها و صاحب نظران اسلامی با استناد به احادیث و روایات بیان نموده اند.

صاحب جواهر ( ره ) در مورد ضابطه تشخیص جرم خطای محض چنین می فرماید :

« ضابط الخطا المحض المعبر عنه فی النصوص بالخطا الذی لا یشترط فیهِ ، هوان فیهِما ای الفعل و القصد » .

ضابطه تشخیص خطای محض که در نصوص وارده از آن به خطایی ، که در آن شبهه ای نیست ، تفسیر شده است ، این است که مرتکب جرم هم در فعل و هم در قصد خود ، مرتکب خبط و خطا شده باشد - یعنی مرتکب جرم ، نه قصد ارتکاب جرم و نه قصد حصول نتیجه مجرمانه را داشته باشد صاحب



تکمله المنهاج نیز در بیان ضابطه عمد و شته عمد با استناد به روایت صحیح وارده می نویسد .

«... و الخطاء الذى لاشك فيه ان يتعمد شيئاً آخر فيصيه » .

بدون شك خطای محض آن است که مرتکب جرم قصد انجام چیز دیگری را دارد ولی به انسان اصابت می کند امام خمینی مدظله نیز در تحریر الوسيله ضابطه تشخيص خطای محض را چنین بیان کرده اند.

«الخطاء محض المعبر بالخطاء لا شبهه فيه هو ان لا يقصد الفعل ولا القتل ، كمن رمى صيداً فاصاب انساناً فقتله» .

بدون شك ضابطه تشخيص خطای محض آن است که شخص نه میل و اراده ارتکاب یا انجام فعل مجرمانه را داشته است و نه قصد حصول نتیجه مجرمانه و کشتن مجنی علیه را دارد ، مانند اینکه شخصی تیری را به قصد شکار رها می کند و به انسانی اصابت می نماید و او را می کشد .

در بررسی قوانین مدون اسلامی نیز ملاحظه می شود که قانونگذار در ماده ۴۵۰ قانون مجازات اسلامی مصوبه ۱۳۹۲ در بیان انواع قتل ، قتل خطای محض را پیش بینی کرده و احکام آن را در بند الف ماده قانون دات چنین مقرر داشته است : « در جنایت شبه عمدی ، خطای محض و جنایت عمدی ، که قصاص در آن جایز یا ممکن نیست ، در صورت درخواست مجنی علیه یا ولی دم دیه پرداخت می شود مگر به نحو دیگری مصالحه شود » . بیان تفصیلی عنصر جرم خطای محض از حوصله این بحث خارج است اجمالاً می گوئیم : ضابطه تشخيص فقهی و قانونی مفهوم و ماهیت این پدیده بخوبی مشخص جهات افتراق آن با خصوصیات اصطلاح « خطای جزایی » است که در حقوق جزایی عرفی متداول است و پایه های عنصر روانی جرایم غیر عمدی را می سازد.

در فقه اسلامی علل توجه مسئولیت یا عمدی است یا شبه عمد و یا خطای محض و قانونگذار جمهوری اسلامی در جزا از این مثنی فقه پیروی کرده است الا اینکه در آیین نامه های راهنمایی و رانندگی به طور کلی در حقوق جزایی مبالغاتی و خطا و عدم رعایت نظامات دولتی از موارد و مصادیق شبه عمد تلقی شده است. البته در تصادفات و تخلفات رانندگی به تصریح قانونی در سایر موارد از ملاک استفاده شده و لزوم تطبیق این عنوان با ملاک های فقهی و مصادیق به ویژه تطبیق موارد عدم رعایت نظامات و نقش نظامات دولتی و سایر علل موجب این جرم مستلزم تحقیق و بررسی است و اینکه این عنوان، عنوان مجرمانه است و باید دایره مسئولیت مدنی قرار می گیرد در این نوشتار کوشش بر این است که ضمن تبیین و یا عدم تبیین این قوانین با قواعد فقهی، راهکارهایی جدید برای تشخیص نحوه استنباط خطای جزایی که منطبق بر قواعد فقهی باشد، ارائه گردد.

ذکر این نکته ضروری است که در تهیه این کتاب از محتویات قانون مجازات اسلامی بهره برداری شده است.

## مقدمه

از دیدگاه کیفری ارتکاب جرم یا هر نوع تخطی از قوانین و مقررات جزائی تنها و به خودی خود موجب مسئولیت کیفری نیست. برای اینکه بتوان مرتکب جرم را از نظر اخلاقی مجرم اجتماعی قابل سرزنش و مجازات دانست لازم است که:

اولاً: وقوع رفتار مجرمانه یا پدیده جزائی از سبیل و اراده آگاهانه مرتکب آن نشأت گیرد.

ثانیاً: عمل مجرمانه ای که به اندیشه و خواست مرتکب در خارج وقوع می‌یابد، توأم با سوء نیت مرتکب و یا نمایشی از خبط و خطای وی باشد.

اجتماع این دو شرط را در لسان حقوقی «عنصر روانی جرم» می‌نامند. البته از نظر حقوق کیفری برای تحقق جرم، علاوه بر عنصر روانی، وجود مناصر قانونی و مادی جرم نیز در کلیه جرائم ضروری و الزامی است.

معمولاً در بحث راجع به عنصر روانی جرم، از هم بستگی میان شخصیت اخلاقی مرتکب جرم و وضعیت مجرمانه ای که در خارج واقع شده است سخن به میان می‌آید. به عبارت دیگر احراز عنصر روانی با توجه به رابطه ای صورت می‌گیرد که مجرم را با اعمال انجام یافته پیوند می‌دهد و بطوری که هرگاه رابطه بین مرتکب جرم و اعمال انجام یافته احراز و اثبات نگردد، از نظر کیفری

نمی توان مرتکب را مسئول دانست. از این رو دادرسان دادگاه‌های کیفری به هنگام صدور حکم محکومیت کیفری درباره متهم به ارتکاب جرم، مکلفند صراحتاً اعلام کنند که متهم با علم به اینکه عمل مجرمانه اش بر خلاف قانون بوده است و با میل و خواست خود، به منظور حصول نتیجه شومی که عادتاً از آن عمل مجرمانه عاید می شود مرتکب جرم شده است و نیز هنگامیکه درباره متهم به ارتکاب جرم غیر عمدی حکم محکومیت صادر می کنند، باید به روشنی دید نمایند که متهم به علت خطا، یا تقصیر جزائی ای که مرتکب شده است، امکان اقدام برای جلوگیری از نتایج نامطلوب حاصله را نادیده گرفته است و بنابراین مسئول شناخته می شود. به این ترتیب از نظر کیفری تنها کسی قابل مواخذه و مجازات است که از روی سوء نیت یا خطای جزائی موجد عمل مجرمانه یا پدیده جزائی شده باشد. بدیهی است که مفهوم و ماهیت سوء نیت و خطای جزائی یکسان نیست. زمانی که شخص آگاهانه و به میل خود می خواهد جرمی را مرتکب شود و در عین حال خواستار حصول نتیجه شوم آن نیز هست، از لحاظ کیفری با احراز سوء نیت، قصد مجرمانه، مسئول شناخته می شود و جرم وی عمدی خواهد بود. اما در کار شخصی عمل را با میل و اراده خود انجام دهد، لکن به هیچوجه خواهان حصول نتیجه شوم آن نباشد و حتی آن را پیش بینی هم نکند، در این صورت مسئولیت کیفری او با اثبات خطای جزائی، احراز خواهد شد روشن است که در عمل تشخیص خطای جزائی از سوء نیت کاری ساده و آسان نیست و از جمله مسائل مهم و اساسی حقوق کیفری به شمار می آید. علاوه بر این در حال حاضر بر اثر توسعه زندگی ماشینی و دگرگونی های اقتصادی و اجتماعی، از نظر تکنیک قضایی مسئله تشخیص خطای جزایی به منظور احراز مسئولیت کیفری و تعیین میزان مجازات مرتکبان جرایم غیر عمدی، و سپس مجازات آنها نمی توان با مسائل

و مشکلات اجتماعی و ریشه های جرم مبارزه کرد. با این همه نظر به اینکه در شرایط زندگی پیچیده کنونی وقوع خطای جزایی غالباً ناشی از عدم انطباق رفتار آدمی با نظام و مقررات زندگی اجتماعی است و اگر کسی نتواند اعمال خود را با شرایط زندگی و ضوابط پذیرفته شده، در فرهنگ همگانی، انطباق دهد و در نتیجه موجب خطر و آسیبی برای جان و مال دیگری شود، در واقع با قصور و کوتاهی خود عملاً عدم سازش خویش را با مقررات اجتماعی نشان داده است و باید چنین فردی را از نظر جامعه، فردی بی احتیاط و یا بی مبالا و مقصر شناخت. با سبب به این نکات است که عدالت کیفری ایجاب میکند ضمن توجه به عرف و عادت و معیارهای معمولی و متعارف زندگی جامعه مورد بحث، عمل خاصی ارزیابی گردد و چنانچه بر مقامات قضایی و دادگاهها مشخص شد که رفتار مخالف نظام اجتماعی مرتکب موجب آسیب به دیگری شده و یا در نظم و امنیت جامعه اختلال ایجاد آورده است از نظر کیفری مقصر و مسئول شناخته شود. بنابراین خطای جریبی عارت است از انجام یا خود داری از انجام کاری که در ارتکاب آن احتمال ایراد مدمه یا زیان به غیر و یا اختلال در امری از امور اجتماعی وجود دارد.

ملاحظه می شود که شناخت مفهوم و ماهیت خطای جزایی را پیش آن در اثبات مسئولیت کیفری در اجرای عدالت کیفری تأثیری بسزا دارد. در این کتاب به بررسی مفهوم جرم خطایی یا خطای محض می پردازیم و به ضبط تشخیص آن از نظر حقوق کیفری اسلام اشاره می کنیم.